

Мар'яна Сачко

СУФІКСАЛЬНЕ НАГОЛОШУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У поетичних творах Лесі Українки засвідчено чимало прикметників, що мають суфіксальний наголос. Це переважно слова, які вживаються лише із суфіксальним акцентуванням: **-ав/-яв-** (білявий, кривавий, ласкавий, лукавий, русявий, смуглявий, чорнявий, яскравий та ін.) (тут і далі цит. за: Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. — К., 1975-1979; приклади взято з поетичних творів, наголос у яких визначено за ритмічною будовою): *Небо глибоке, сонце ласкаве, пурпур і золото на листі в гаю;* **-аст/-яст-** (зубчастий, квітчастий, сріблястий, хвилястий, червонястий та ін.): *Білії крила сріблясті леліли у місячнім сяйві;* **-ат/-ч-ат-, -н-уват-** (крилатий, кудлатий, рогатий, зубчатий, біснуватий): *Летів той спів геть за зубчаті стіни;* **-єв/-єв-** (кристалевий, красевий, рожевий, хвилевий): *Цвіт красивої освіти, / Любить він лиш рідну мову;* **-ів/-лів-** (бурливий, мстивий, плаксивий, вродливий, зрадливий, пам'ятливий, нестливий, розумливий, соромливий, чарівливий): *Де в світі є мова така чарівлива, / Щоб справжнєє щастя могла розказать.*

У поетичній практиці прикметник *розпачливий* Леся Українка вживала з наголошеним суфіксом: *Єсть у мене одна / Розпачлива, сумна, / Одинокая зірка ясна,* а в сучасній українській літературній мові він має кореневе наголошування — *розпачливий*. Варто звернути увагу на те, що у двох випадках поетеса ставить наголос у тексті: *і тріумфом останнім заблисне в очах розпачливе осіннє кохання; Вроджені в злу розпачливу хвилину, йшли ми в життя в передсвітню годину.* В обох прикладах суфіксальне акцентування словоформ *розпачливе* і *розпачливу* зумовлене збереженням анапестичного розміру фраз. Тому їх суфіксальний наголос можна вважати поетичним, оскільки тогочасні українські словники (Є. Желехівського і С. Недільського, М. Уманця і А. Стіпки) фіксують цей прикметник із кореневим наголосом. Така лексикографічна традиція збережена і до сьогодні.

Крім того, у поетичному слововжитку Лесі Українки суфіксальну акцентуацію мають прикметники і з суфіксами: **-єч-**, **-ин-**, **-іст-**, **-іч-**, **-ічн-**, **-їн-**, **-уч-**/**-юч-**, **-уш-**/**-юш-** (*молоде́чий, вдовиний, урочи́стий, таємни́чий, солов'ї́ний, болю́чий, цілю́чий*): *У віконце одчинене лину́ть з садочку Урочи́сті пісні соловейка; Та хоч би й крила мені солов'ї́ні, / І воля своя, — / Я б не лишила тебе в самотині, Країно моя!*

Леся Українка часто вживає прикметникові форми з наголошеним суфіксом **-ан-**/**-ян-** (*багря́ний, бля́шаний, вовня́ний, коха́ний, сірча́ний, рум'я́ний, очерета́ний, слухня́ний, тьмя́ний*): *Гарні хлопчики й дівчатка, / Всі закутані в червоні й білі хусточки **вовня́ні***. А прикметник *весня́ний* здебільшого функціонує із суфіксальною акцентуацією і рідко виступає з наголосом на закінченні — *весня́ний*: *Та пісень тих я чуть не здолаю, / І **весня́ні** квітки запа́шні / Не для мене розквітли у гаю, — / Я не бачу **весня́ного** раю; Чи є краці́ між квітками / Та над **весня́ній**? / Чи є в житті́ краці́ літа / Та над молоді́?* Іноді при флексійному наголошуванні Леся Українка ставить наголос у тексті: *Ви чули, раз я завела жалі та голосіння, — / то ж була буря **весня́на**, а не сльота осіння*. Тут наголос зумовлений дотриманням ритмічного малюнка — ямбічною тенденцією фрази.

Як зазначає В. Винницький, у пам'ятках української мови кінця XVI — початку XVIII ст. прикметник *весня́ний* зафіксовано із наголосом на суфіксі, а із середини XIX ст. він почав уживатися і з флексійним акцентуванням, про що свідчать акцентовані праці, лексикографічні джерела (як давні, так і сучасні), поетична практика XX ст. Сьогодні рекомендованим варто вважати суфіксальний, а прийнятним — флексійний наголос цього слова — *весня́ний* і *весня́ний* (Винницький В. М. Українська акцентна система: становлення, розвиток. — Львів, 2002. — С. 282-283).

У поетичних творах Лесі Українки є низка прикметників із суфіксом **-н-**, перед яким виступають інші наголошені суфікси, причому така акцентуація відповідає сучасній нормі (*владар́ний, злоб́ний, молитов́ний, небес́ний, поляр́ний, робі́тний, турбо́тний, чудес́ний, шанов́ний*): *Тепер же день **робі́тний**, тяжкий будень*. Численну групу утворюють також прикметники, в яких перед суфіксом **-к-** є інші акцентовані

суфікси (*жебрацький, стрілецький, французький, хижацький, чарівницький, юнацький*): *Віло біла, любая посестро, хоч у тебе розум **чарівницький**, але в тебе все ж дівоче серце*. Суфіксальну акцентуацію мають прикметники із суфіксами **-ик-**, **-ок-** (*великий, високий, глибокий, широкій*): *Я стала сном камінним у печері **глибокій**, чорній, вогкій та холодній*.

Для ідіостилю Лесі Українки характерне вживання прикметників із різними наголошеними суфіксами:

-ен-, -енн- (*варений, шалений, хрещений, буденний, мерзений, нужденний*): *Без ваги лечу в **шалену** сніговицю*. Сюди належать варіантні форми *вогненний* і *огненний*: *...темну ніч пройма **вогненним** зором; Огні незліченні, Мов стрічки **огненні*** (наголос у тексті);

-еньк-, -есеньк- зі здрібнілим (пестливим) значенням (*буйнений, веселений, гречнений, дивнений, жалібнений, милений, тихесенький, янесенький*): *Як ти, моя калинонько, моя **жалібненька**; Місяць **янесенький**! Промінь **тихесенький**! Кинув до нас*. Характерно, що при вживанні прикметника *жалібний* (від *жалоба*) Леся Українка часто ставить наголос у тексті для підкреслення лексичного значення слова: *Поліксено, де **жалібні** шати?*

Прикметник *мовчазний* у поетичному житку Лесі Українки має суфіксальне наголошування і лише зрідка буває з наголошеним закінченням — *мовчазний* (як у сучасній українській літературній мові): *Ви не знаєте, що я гадаю, / Як сиджу я **мовчазна**, бліда; Вечірні промені ясні / По хвилях миготіли, / Біля хатини самотні, / **Мовчазні** ми сиділи*. Суфіксальну акцентуацію в поезії Лесі Українки має і прикметник *жадібний* (сучасна літературна норма — *жадібний* і *жадібний*): *Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари в серце **жадібне** моє*.

У поетичній практиці Лесі Українки прикметник *таємний* частіше трапляється із суфіксальним наголошуванням і рідше має акцентоване закінчення: *Я б віддав отой химерний / Твій **таємний** світ надхмарний; І дівчатко шепче тихо, / Тихо, ледве чуть мені / Все розказує про справи / Ваговиті, **таємні***. При флексійному акцентуванні Леся Українка у двох місцях ставить наголос у тексті: *Лунали б тоді мої мрії / І щастя моє **таємне**; Богине, **таємна**, велична Артемідо, / Хвала тобі! Хвала тобі,*

холодна, чиста, ясна, / Недосяжна! У першому випадку флексійний наголос визначається амфібрахічною, а в другому — ямбічною тенденцією фрази. І в попередніх випадках флексійне наголошування кількох словоформ прикметника *таємний* у поезії Лесі Українки зумовлене різними просодичними обставинами: уживанням різних віршових розмірів, різноманітною ритмічною організацією і структурою фраз, дотриманням версифікаційного малюнка рядка (строфи) — тобто різними поетичними засобами. І тому флексійний наголос (*таємний*) слід кваліфікувати як поетичний. Щодо інших форм цієї лексеми, то у поезіях трапляються також префіксальні утворення від прикметника *таємний* (*потаємний*, *щонайтajemніший*): *Ох, як вона уміла думки читати .. щонайтajemніші*.

Леся Українка використовувала також і варіантні форми прикметників із суфіксальним наголосом: *самотній* (найчастіше), рідше — *самотній*, *самотний* і рідко *самітній*, *самітний*: *Побудьте з ним в його самотній хаті; В заклятім саду походжають / Коханці смутні, самотні; І такі ми самотні обоє / Серед того простору здавались; Кепський був то час, я в німцях / Почував себе самітним; Атта Троль стоїть самотньо / На шпилі, на любій скелі, / Самітний реве на кручі, — / Свище вітер опівночі*.

При вживанні флексійного наголошування аналізованих прикметникових форм поетеса у двох випадках ставить наголос у тексті: *І все чужина! ох, біда самотньому / У місті широкім; Співало все, сміялось і бриніло, / А я лежала хвора й самотня*. У першій тонічній схемі вимальовується анапестична тенденція рядка з жіночою клаузулою (римою), що й дає підстави для флексійного акцентування — *самотному*. У другому випадку флексійний наголос (*самотня*) використано при дотриманні відповідного ритмічного ладу строфи, зокрема при ямбічній тенденції вірша.

Із погляду сучасної літературної норми рекомендованим треба вважати варіанти *самітний*, *самотній*, а прийнятним — *самотній*. Інші форми (*самотний*, *самітний*) вийшли з активного вжитку, архаїзувалися.

Отже, суфіксальне наголошування прикметників у поетичних творах Лесі Українки здебільшого не відрізняється від

сучасної літературної норми. Поодинокий прикметник *таємний* (і рідше *таємній*) у поетичному вжитку Лесі Українки має два наголоси, проте нормативним є лише суфіксальне наголошування. Леся Українка вживає прикметники *жадібний*, *розпачливий* із наголошеними суфіксами, а в сучасній українській літературній мові вони мають інший наголос — *жаді́бний* і *жаді́бний*, *розпа́чливий*.